# ความคิดทางการเมืองเสรีนิยมราดิกัลของไทย: รูปการณ์สัณฐานทางมโนทัศน์และความท้าทาย*

*วิษธร ลีศิรเกียรติกุล***

Received: 24 June 2023
Revised: 4 May 2025
Accepted: 19 June 2025

* บทความนี้ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน ผู้เขียนขอขอบคุณ ศ.ดร.เกษียร เตชะพีระ อาจารย์ที่ปรึกษา และผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับคำแนะนำต่อบทความ

** อาจารย์, ประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช; อีเมล: Witsathon.Lee@stou.ac.th

**รัฐศาสตร์สาร ปีที่ 47 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2569): หน้า 104-181**

# The Political Idea of Radical Liberalism in Thailand: Its Conceptual Configuration and Challenges

*Witsathon Leesirakiadtikun****

*** Lecturer, the School of Political Science, Sukhothai Thammathirat Open University.;
Email: Witsathon.Lee@stou.ac.th

# บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มุ่งศึกษาวิจัยและแสดงให้เห็นความคิดทางการเมืองเสรีนิยมราดิกัลซึ่งเผยตัวในช่วงทศวรรษ 2540-2550 อันเป็นช่วงเวลาแห่งความปั่นป่วนวุ่นวายทางการเมืองของไทย ผ่านการพิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของปัญญาชนนักวิชาการผู้มีความโดดเด่น ได้แก่ ธงชัย วินิจจะกูล และ คณะนิติราษฎร์ โดยบทความนี้จะอาศัยการพิเคราะห์สัณฐานวิทยาของอุดมการณ์ (morphological analysis of Ideology) ซึ่งบุกเบิกโดย Michael Freeden ที่เน้นการขจัดการท้าประชันความหมายของมโนทัศน์และการเรียงสับเปลี่ยนของมโนทัศน์ในอุดมการณ์เป็นเครื่องมือในการพิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า ปัญญาชนนักวิชาการทั้งสองชี้ให้เห็นถึงการทำงานของ “วิธีคิด” (mentalities) บางอย่าง (ในกรณีของธงชัยคือประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม ส่วนในกรณีของคณะนิติราษฎร์คือวิธีคิดแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์) ซึ่งส่งผลให้เกิดสภาวการณ์ทางการเมืองที่ร้อยรัดจำกัดสิทธิเสรีภาพของปัจเจกบุคคล เพื่อที่จะออกจากสภาวะเช่นนี้ ทั้งคู่เห็นว่า ปัจเจกบุคคลต้องรู้จักคิดเชิงวิพากษ์เพื่อปลดปล่อยความคิดจิตใจของตนออกจากวิธีคิด ข้อเสนอดังกล่าวเผยให้เห็นลักษณะสำคัญของความคิดทางการเมืองเสรีนิยมราดิกัล นั่นคือ การให้ความสำคัญกับเสรีภาพในฐานะการเป็นอิสระทางความคิดและเจตจำนง ปัจเจกภาพ และความมีเหตุผล กล่าวอีกนัยหนึ่งคือให้ความสำคัญกับแนวคิดว่าด้วยปัจเจกบุคคลผู้คงความเป็นองค์อัตตาณัติ ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาในเชิงทฤษฎีและตรรกะ เนื่องด้วยสิทธิเสรีภาพของปัจเจกบุคคลต้องการกฎหมายของรัฐเพื่อทำให้ตัวสิทธิเสรีภาพเองปรากฏเป็นจริง ปัจเจกบุคคลผู้คงความเป็นองค์อัตตาณัติจึงอาจต้องเผชิญกับความท้าทายบางประการภายใต้ระบอบกฎหมาย นั่นคือ การขยายตัวของกฎหมายและระบบราชการที่สามารถส่งผลจำกัดเสรีภาพของปัจเจกบุคคลและเจตจำนงของปวงชน

**คำสำคัญ**: เสรีนิยมราดิกัล, ธงชัย วินิจจะกูล, คณะนิติราษฎร์

## Abstract

This article aims to provide an analytical account of the political idea of radical liberalism emerging from the political turbulence in Thailand during the years 1997 and 2016 by analyzing the political thinking of Thongchai Winichakul and the Khana Nitirat. A morphological approach to the analysis of ideology as introduced by Michael Freeden is applied to tease out the decontestation of meaning and permutations of concepts from the ideologies concerned. The findings are that the royal-nationalist historical mentality (according to Thongchai) together with the royal absolutist mentality (according to Khana Nitirat) led to the political circumstances that restricted individual rights and liberties. To break out of this ideological cul-de-sac, both Thongchai and the Khana Nitirat prescribed critical thinking to liberate the public mind. Their concurring diagnoses of the mainstream mentalities and ideational prescriptions thus comprised the main attributes of emergent radical liberalism in Thailand that emphasized freedom of thought and the will, individuality, and rationality. In other words, the said liberalism emphasized the concept of the autonomous individual. However, based on theoretical and logical considerations, since individual rights and liberties require the law of the state for their actualization, the autonomous individual may encounter certain challenges under a rationalized legal regime-namely, the proliferation of laws and the expansion of bureaucracy. These challenges can restrict individual liberty and the will of the people.


**Keywords**: Radical Liberalism, Thongchai Winichakul, Khana Nitirat

## บรรณานุกรม

**หนังสือ**

กนกรัตน์ เลิศชูสกุล, *จากมือตบถึงนกหวีด: พัฒนาการและพลวัตของขบวนการต่อต้านทักษิณ*, (กรุงเทพฯ: อิลลูมิเนชันส์ เอดิชันส์, 2563).

กมลวรรณ ชื่นชูใจ, "ความคิด "ปีศาจ" กฎหมาย: นิติราษฎร์กับข้อเสนอที่เป็นไปได้เพื่อการปฏิรูปการเมือง," ใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (บก.), *การสร้างการรับรู้ในสังคมไทย เล่ม 3: การรับรู้ทางเลือก*, (กรุงเทพฯ: โครงการเมธีวิจัยอาวุโส ศ.ดร.ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.), 2563), 99-152.

เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, *เริ่มต้นใหม่จากจุดเริ่มต้น: ทฤษฎีมาร์กซิสต์ในศตวรรษที่ 21*, (เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2560).

เกษียร เตชะพีระ, "แนวคิดเรื่องเสรีนิยมกับประชาธิปไตย," ใน ประจักษ์ ก้องกีรติ (บก.), การเมือง อำนาจ ความรู้: หลักรัฐศาสตร์เบื้องต้นสำนักธรรมศาสตร์, (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2564), 75-106.

เกษียร เตชะพีระ, *เกาะบ่าครูเบ็น ส่องเลนส์ดูโลก*, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2560).

เกษียร เตชะพีระ, *จากระบอบทักษิณสู่รัฐประหาร 19 กันยายน 2549: วิกฤตประชาธิปไตยไทย*, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ 14 ตุลา, 2550).

---

ของปัญหาอื่น ๆ ในสังคม ด้วยเหตุนี้ วรเจตน์จึงเห็นว่าความยุติธรรมทางการเมืองต้องถูกผลักดันให้เกิดขึ้นในสังคมไทย อันจะส่งผลให้เกิดพื้นฐานที่ดีในการปรับตัวของสังคมเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาอื่น ๆ ตามมา ดังที่เขากล่าวว่า "เป็นที่แน่นอนว่าหากความยุติธรรมทางการเมืองเกิดขึ้น ซึ่งหมายความว่าประชาธิปไตยในประเทศไทยเป็นประชาธิปไตยโดยแท้ (ไม่ใช่ประชาธิปไตยแบบไทย ๆ) แล้ว ปัญหาต่าง ๆ คงจะไม่หมดไปโดยฉับพลันทันที แต่อย่างน้อยที่สุดสังคมจะมีพื้นฐานที่ดีในการแก้ปัญหาอื่น ๆ ข้อที่จะต้องคำนึงก็คือกระบวนการในการนำรัฐไปสู่ความยุติธรรมนั้นเป็นกระบวนการที่ไม่มีวันจบสิ้น รัฐที่ยุติธรรมจึงไม่ใช่รัฐสำเร็จรูป" (วรเจตน์ ภาคีรัตน์, *ด้วยกฎหมายและอุดมการณ์*, อ้างแล้ว, 140.)

เกษียร เตชะพีระ, *บุชกับทักษิณ: ระบอบอำนาจนิยมขวาใหม่ไทย-อเมริกัน*, (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2547).

คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย,* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557).

จอห์น แคร์รีย์รู, *เลือดชั่ว*, สฤณี อาชวานันทกุล (แปล), (กรุงเทพฯ: Salt, 2563).

จอห์น สจวต มิลล์, *ความเรียงว่าด้วยเสรีภาพ*, ภัทรพร สิริกาญจน (แปล), (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.), 2530).

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, "ประชาธิปไตยอำนาจนิยม: ผลของการใช้ความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ไทย," ใน อุทัย ดุลยเกษม และ เลิศชาย ศิริชัย (บก.), *ความรู้กับการแก้ปัญหาความขัดแย้ง: กรณีวิกฤติการณ์ชายแดนภาคใต้*, (กรุงเทพฯ: สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, 2548), 212-270.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, *อาวุธมีชีวิต?: แนวคิดเชิงวิพากษ์ว่าด้วยความรุนแรง,* (กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2546).

ฐิติกร สังข์แก้ว, "โครงการวิจัยย่อย พรมแดนความรู้: ปริมณฑลวิพากษ์ "ความเป็นไทย" กระแสหลัก กับมโนทัศน์เรื่อง "อิสรเสรีและความเสมอภาค" ในสังคมไทยร่วมสมัย," *ชุดโครงการวิจัยเรื่อง "เมื่อฟ้าสีทองผ่องอำไพ การศึกษามโนทัศน์เรื่อง อิสรเสรีและความเสมอภาคกับการเปลี่ยนแปลงของค่านิยมหลักในสังคมไทย,"* ([ม.ป.ท.]: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม, 2561).

ณัฐพล ใจจริง, *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ: ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิปักษ์ปฏิวัติสยาม (พ.ศ. 2475-2500)*, (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2556).

ธงชัย วินิจจะกูล, ""เสียดินแดน" เป็นประวัติศาสตร์หลอกไพร่ไปตายแทน (เพราะ "ไทย" ไม่เคยเสียดินแดน)," ใน *โฉมหน้าราชาชาตินิยม*, (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2559), 125-129.

ธงชัย วินิจจะกูล, "การเมืองและวิธีวิทยาของ Siam Mapped," ใน *ออกนอกขนบประวัติศาสตร์ไทย*, (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2562), 77-95.

ธงชัย วินิจจะกูล, "การศึกษาประวัติศาสตร์แบบ postmodern," ใน *ออกนอกขนบประวัติศาสตร์ไทย*, (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2562), 127-154.

ธงชัย วินิจจะกูล, "เชื้อร้าย: เมื่อร่างกายทางการเมืองไทยติดเชื้อแดง," ใน *ประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่เหนือการเมือง*, (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2556), 143-151.

ธงชัย วินิจจะกูล, "ประวัติศาสตร์ชาตินิยมไทย อันตรายของลัทธิชาตินิยมไทย (กรณีเหตุการณ์รุนแรงที่ปัตตานี)," ใน *คนไทย/คนอื่น*, (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2560), 117-125.

ธงชัย วินิจจะกูล, "ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของกระฎุมพีไทยในปัจจุบัน," ใน *โฉมหน้าราชาชาตินิยม*, (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2559), 5-19.

ธงชัย วินิจจะกูล, "มรดกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในปัจจุบัน," ใน *ประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่เหนือการเมือง*, (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2556), 199-219.

ธงชัย วินิจจะกูล, "เรื่อง, ลำดับเรื่อง, และโครงเรื่อง กับความรู้ประวัติศาสตร์," *จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์*, ฉบับที่ 12 (มิถุนายน 2551-พฤษภาคม 2552), 7-21.

ธงชัย วินิจจะกูล, "เรื่องเล่าจากชายแดน: สิ่งแปลกปลอมต่อตรรกะทางภูมิศาสตร์ของประวัติศาสตร์แห่งชาติไทย," ใน *คนไทย/คนอื่น*, (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2560), 95-115.

ธงชัย วินิจจะกูล, "สถาบันกษัตริย์กับฝ่ายต่อต้านเครือข่ายกษัตริย์: ช้างสองตัวในห้องการเมืองไทยกับสภาวะปฏิเสธความเป็นจริง," ใน *ประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่เหนือการเมือง*, (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2556), 221-254.

ธงชัย วินิจจะกูล, "สภาวะอาณานิคมของสยามและกำเนิดประวัติศาสตร์ชาติไทย," ใน *โฉมหน้าราชาชาตินิคม*, (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2559), 21-53.

ธงชัย วินิจจะกูล, "อำนาจกับการขบถ," ใน *รัฐราชาชาติ*, (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2563), 41-60.

ธงชัย วินิจจะกูล, *ข้ามให้พ้นประชาธิปไตยแบบหลัง 14 ตุลา*, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ 14 ตุลา, 2548).

ธเนศ วงศ์ยานนาวา, *ความสมเหตุสมผลของความชอบธรรม (การครอบงำ)*, (กรุงเทพฯ: สมมติ, 2559).

ธเนศ วงศ์ยานนาวา, *ไปดูนาวาเสรีประชาธิปไตยล่มที่ปากอ่าว*, (กรุงเทพฯ: Text, 2566).

นอร์แบร์โต บ๊อบบิโอ, *เสรีนิยมกับประชาธิปไตย*, เกษียร เตชะพีระ (แปล), (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2558).

นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก*, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557).

เพลโต, *บทสนทนาของเพลโต ยูไธโฟร อโพโลจี ไครโต*, สมบัติ จันทรวงศ์ (แปล), (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2549).

เพลโต, *รีพับลิก*, เวธัส โพธารามิก (แปล), พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ: ทับหนังสือ, 2562).

ไมเคิล ฟรีเดน, *เสรีนิยม: ความรู้ฉบับพกพา*, เกษียร เตชะพีระ (แปล), (กรุงเทพฯ: Bookscape, 2563).

วรเจตน์ ภาคีรัตน์, "โครงสร้างและกลไกในรัฐธรรมนูญกับอำนาจของนายกฯ ทักษิณ," ใน เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (บก.), *รู้ทันทักษิณ*, (กรุงเทพฯ: ขอคิดด้วยคน, 2547), 283-301.

วรเจตน์ ภาคีรัตน์, *จุดไฟในสายลม*, (กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุ๊คส์, 2552).

วรเจตน์ ภาคีรัตน์, *ด้วยกฎหมายและอุดมการณ์: รวมบทอภิปรายและบทสัมภาษณ์*, (กรุงเทพฯ: Shine Publishing House, 2558).

วรเจตน์ ภาคีรัตน์, *ประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญา*, (กรุงเทพฯ: อ่านกฎหมาย, 2561), 243-258.

ศุภมิตร ปิติพัฒน์, *บทวิพากษ์ธรรมวิทยาแห่งพลเมืองของประกาศกร่วมสมัย: เกษียร เตชะพีระ, ธงชัย วินิจจะกูล และสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล*, (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2555).

สตีเว่น ลุคส์, *การิทัตผจญภัย: นิยายปรัชญาการเมือง*, (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2541).

สมเกียรติ วันทะนะ, *อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย*, (กรุงเทพฯ: อักษรข้าวสวย, 2551).

สมบัติ จันทรวงศ์, “ประชาธิปไตยไทย: ปรัชญาและความเป็นจริง,” ใน กิตติ ประเสริฐสุข (บก.), *นารี-นาวา-ประชา-รัฐ: รวมบทความสัมมนาประจำปี 2555 คณะรัฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์,* (กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556), 11-89.

สายชล *สัตยานุรักษ์*, *10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1: ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์*, (กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุ๊ค, 2557).

สายชล สัตยานุรักษ์, *10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 2: ปัญญาชนหลังการปฏิวัติ 2475*, (กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุ๊ค, 2557).

สุภาวรรณ รจนาปกรณ์, รวบรวม, *คมความคิด ทักษิณ ชินวัตร,* (กรุงเทพฯ: วรรณสาส์น, 2546).

อภิชาต สถิตนิรามัย และ อนุสรณ์ อุณโณ, *“การเมืองคนดี”: ความคิด ปฏิบัติการและอัตลักษณ์ทางการเมืองของผู้สนับสนุน “ขบวนการเปลี่ยนแปลงประเทศไทย”*, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2560).

อภิชาต สถิตนิรามัย, ยุกติ มุกดาวิจิตร และ นิติ ภวัครพันธุ์, *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัย ทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย*, ([ม.ป.ท.]: แผนงานสร้างเสริมนโยบายสาธารณะที่ดี สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2556).

Arnhart, Larry, *Political Questions: Political Philosophy from Plato to Rawls*, 3rd ed, (Prospect Heights, IL: Waveland Press, 2002).

Bajpai, Rochana, “Liberalisms in India,” In Ben Jackson and Marc Stears (ed), *Liberalism as Ideology: Essays in Honour of Michael Freeden*, (New York: Oxford University Press, 2012), 53-76.

Bernstein, Richard J., *Why Read Hannah Arendt Now?*, (Cambridge; Medford, MA: Polity Press, 2018).

Burke, Peter, *History and social theory*, (Cambridge, U.K.: Polity Press, 1992).

Deneen, Patrick J., *Why liberalism failed*, (New Haven: Yale University Press, 2018).

Freeden, Michael, *Ideology: A Very Short Introduction*, (Oxford: Oxford University Press, 2003).

Gerth, H. H. and Mills, C. Wright (ed), *From Max Weber: Essays in Sociology*, (New York: Oxford University Press, 1946).

Graeber, David, *The Utopia of Rules: On Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy*, (Brooklyn: Melville House, 2015).

Held, David, *Models of Democracy*, (Cambridge, U.K.: Polity Press, 2006).

Howard, Philip K., *Life Without Lawyers: Liberating Americans from Too Much Law*, (New York: W.W. Norton & Co., 2009).

Howard, Philip K., *The Collapse of the Common Good: How America's Lawsuit Culture Undermines Our Freedom*, (New York: Ballantine Books, 2002).

Kramnick, Isaac (Ed.), *The Portable Enlightenment Reader*, (New York: Penguin Books, 1995).

Loughlin, Martin, *Sword and Scales: An Examination of the Relationship Between Law and Politics*, (Oxford: Hart Publishing, 2000), 220-223.

Pasuk Pongpaichit and Chris Baker, *Thaksin: The Business of Politics in Thailand*, (Chiang Mai: Silkworm Books, 2004).

Poggi, Gianfranco, *The State: Its Nature, Development, And Prospects*, (Cambridge: Polity, 1990).

Rosenblatt, Helena, *The Lost History of Liberalism: From Ancient Rome to the Twenty-First Century*, (New Jersey: Princeton University Press, 2020).

Skinner, Quentin, *Hobbes and Republican Liberty*, (Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 2015).

Skinner, Quentin, *Liberty before liberalism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).

Stivers, Richard, *The Illusion of Freedom and Equality*, (New York: State University of New York Press, 2009).

**บทความ**

เกษียร เตชะพีระ, "ความขัดแย้งทางชนชั้นกับการเมืองมวลชนรอยัลลิสต์: ความย้อนแย้งของกระบวนการสร้างประชาธิปไตยกับพระราชอำนาจนำในสังคมไทย," *ฟ้าเดียวกัน*, ปีที่ 14, ฉบับที่ 2 (2559), 13-37.

เกษียร เตชะพีระ, "อ่านชาวนาการเมือง," *ฟ้าเดียวกัน*, ปีที่ 15, ฉบับที่ 1 (2560), 47-68.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, "เทววิทยาแห่งวาทกรรม: ทำความเข้าใจอำนาจแห่งวาทกรรมด้วยนารายณ์สิบปาง," *สมุดสังคมศาสตร์*, ปีที่ 12, ฉบับที่ 3-4 (2533), 175-191.

สมบัติ จันทรวงศ์, "วิถีประชาธิปไตยไทย: มุมมองเบื้องต้นว่าด้วยตัวตน สิทธิและจริยธรรมทางการเมือง (ตอนที่หนึ่ง)," *วารสารสังคมศาสตร์*, ปีที่ 42, ฉบับที่ 1 (2555), 5-36.

สมบัติ จันทรวงศ์, "วิถีประชาธิปไตยไทย: มุมมองเบื้องต้นว่าด้วยตัวตน สิทธิและจริยธรรมทางการเมือง (ตอนที่สอง)," *วารสารสังคมศาสตร์*, ปีที่ 42, ฉบับที่ 2 (2555), 7-33.

Connors, Michael K., "Article of Faith: The Failure of Royal Liberalism in Thailand," *Journal of Contemporary Asia*, Vol. 38, No. 1 (2008), 143-165.

Connors, Michael K., "Liberalism against the people: learning to live with coups d'état," *Journal of Political Ideologies*, Vol. 24, No. 1 (2019), 11-31.

Connors, Michael K., "Towards a History of Conservative Liberalism in Thailand after the 1932 Siamese Revolution: An Ideological Analysis," *Asian Studies Review* (2021), 1-21.

Larsson, Tomas, "In Search of Liberalism: Ideological Traditions, Translations and Troubles in Thailand," *Journal of Social Issues in Southeast Asia*, Vol. 32, No. 3 (2017), 531-561.

Lichtenstein, Peter M., "Some Theoretical Coordinates of Radical Liberalism," *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 43, No. 3 (1984), 333-339.

Skinner, Quentin, "A Third Concept of Liberty," *Proceedings of the British Academy 117* (2002), 237-268.

Thongchai Winichakul, "Toppling Democracy," *Journal of Contemporary Asia*, Vol. 38, No. 1 (2008), 11-37.

Zakaria, Fareed, "The Rise of Illiberal Democracy," *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 6 (1997), 22-43.

**อิเล็กทรอนิกส์**

เกษียร เตชะพีระ, "เกิดมาเป็นนายกฯ (จบ)," *มติชนสุดสัปดาห์* (เว็บไซต์), https://www.matichonweekly.com/column/article_683647 (สืบค้นเมื่อ 21 มิถุนายน 2566).

เกษียร เตชะพีระ, "สถานการณ์ของเสรีประชาธิปไตยในโลกปัจจุบัน," *มติชนสุดสัปดาห์ (เว็บไซต์)*, https://www.matichonweekly.com/column/article_399937 (สืบค้นเมื่อ 5 กันยายน 2565).

*ไทยพีบีเอส*, "กปปส. เปิดเผยรูปแบบจัดตั้งรัฐบาล-สภาประชาชน," https://www.thaipbs.or.th/news/content/211684 (สืบค้นเมื่อ 10 มิถุนายน 2567).

*ประชาไท*, "แถลงการณ์นิติราษฎร์: ครบรอบการก่อตั้ง 1 ปีนิติราษฎร์ เสนอ 4 ประเด็น," https://prachatai.com/journal/2011/09/36971 (สืบค้นเมื่อ 7 มกราคม 2566).

*ประชาไท*, "นิติราษฎร์ ฉบับ 16: ปัญหากฎหมายหมิ่นพระมหากษัตริย์ ข้อเสนอการรณรงค์ยกเลิก ม.112," https://prachatai.com/journal/2011/03/33527 (สืบค้นเมื่อ 20 มกราคม 2566).

*ประชาไท*, "นิติราษฎร์ ฉบับที่ 17: กฎหมายหมิ่นประมาทพระมหากษัตริย์: ปัญหาในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา," https://prachatai.com/journal/2011/03/33763 (สืบค้นเมื่อ 20 มกราคม 2566).

*ประชาไท*, “ฟังบรรยายวิชาแก้ ม.112 โดย วรเจตน์ ภาคีรัตน์,” https://prachatai.com/journal/2012/01/38762 (สืบค้นเมื่อ 20 มกราคม 2566).

*พีทีวีนิวส์*, “ประชาธิปไตยในยุคเปลี่ยนผ่าน: ชัยวัฒน์ สถาอานันท์,” https://www.youtube.com/watch?v=1m_ECOBXVeU (สืบค้นเมื่อ 11 กันยายน 2565).

*มติชนสุดสัปดาห์*, “สังคมเอียงขวา กับอนาคตประชาธิปไตยที่ ‘ไม่มีคำว่าสมบูรณ์’,” https://www.matichonweekly.com/column/article_612899 (สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2566).

*วัชรญาณ*, “บทละครเรื่องรามเกียรติ์ (สมุดไทยเล่มที่ 31),” https://vajirayana.org/บทละครเรื่องรามเกียรติ์/สมุดไทยเล่มที่-๓๑ (สืบค้นเมื่อ 1 มีนาคม 2566).

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, “ประวัติศาสตร์นิติศาสตร์ของราษฎร,” *ประชาไท* (เว็บไซต์), https://prachatai.com/journal/2014/09/55706 (สืบค้นเมื่อ 5 มกราคม 2566).

*ไอลอว์*, “เปิดสถิติข้อหา ‘ความผิดต่อพระมหากษัตริย์’ ที่ขึ้นสู่ศาลระหว่างปี 2549-2563,” https://freedom.ilaw.or.th/node/923 (สืบค้นเมื่อ 10 กันยายน 2565).

*Online etymology dictionary*, “radical,” https://www.etymonline.com/word/radical#etymonline_v_3271 (accessed 10 April 2023).

Thompson, Mark R., Duterte’s illiberal democracy, *East Asia Forum (website)*, https://eastasiaforum.org/2017/08/07/80706/ (accessed 2 June 2024).

*Wikipedia*, “One Ring,” https://en.wikipedia.org/wiki/One_Ring (accessed 5 April 2023).

*Wikipedia*, “Sauron,” https://en.wikipedia.org/wiki/Sauron (accessed 5 April 2023).